

Razmišljanja in razpravljanja – Reflections and Discussions

1.03

DOI: <https://doi.org/10.51663/pnz.65.1.13>

Vera Kržišnik-Bukić*

Slovenci v Bosni in Hercegovini, bosansko-hercegovski etnosi v Sloveniji in razkroj SFRJ**

IZVLEČEK

Prispevek podaja pregled vzajemnih migracij Slovencev v BiH in bosansko-hercegovskih etnosov v Slovenijo, s poudarkom na okvirni zadevni zgodovini v 20. stoletju, ko je šlo najprej še za skupni habsburški državni okvir, potem za čas Kraljevine Jugoslavije in nazadnje za najdaljše obdobje socialistične jugoslovanske države. Posebna pozornost je namenjena zgodovinskemu prelomu z razpadom SFRJ, ki se je začel s političnim odhodom iz zvezne države in osamosvojitvijo Republike Slovenije in Republike Hrvaške. Po uspešni vojaški obrambi samostojne slovenske države pred JLA v kratkotrajni vojni v Sloveniji leta 1991 je sledilo zelo hitro mednarodno priznanje obeh republik kot novih samostojnih evropskih držav. Razmeroma pričakovano se je zatem leta 1992 začel več let trajajoči medetnični krvavi razkroj na preostalem območju Jugoslavije. Kot večetnična državna skupnost je Jugoslavija nastala mirno, a je iz etničnih razlogov razpadla nasilno. V zadnjem delu prispevka so obravnavane družbene okoliščine zloma skupne države in neposredne posledice tega zloma za njene narode v Sloveniji in Bosni in Hercegovini. Poudarjena so etična vprašanja razpada jugoslovanske države.

Ključne besede: Jugoslavija, razkroj, Slovenci, Bosna in Hercegovina, nacionalizem

* Dr., znanstvena svetnica, vera.krzisnik@guest.arnes.si

** Prispevek je samostojni avtorski izdelek in ni financiran iz javnih sredstev.

ABSTRACT

SLOVENIANS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA, BOSNIAN-HERZEGOVINIAN ETHNICITIES IN SLOVENIA, AND THE DISINTEGRATION OF YUGOSLAVIA

The paper provides an overview of the mutual migrations of Slovenians in Bosnia and Herzegovina and the Bosnian-Herzegovinian ethnicities to Slovenia, with an emphasis on their history in the 20th century, when the state framework was first the common Habsburg Monarchy, then the Kingdom of Yugoslavia, and finally, for the longest period, socialist Yugoslavia. The contribution pays special attention to the historical turning point represented by the disintegration of the Social Federal Republic of Yugoslavia, starting with the political departure from the federal state and the proclaimed independence of the Republic of Slovenia and the Republic of Croatia. After the successful military defence of the independent Slovenian state against the Yugoslav People's Army during the short-lived Slovenian Independence War in 1991, the international recognition of the two republics as new independent European states followed very quickly. Somewhat unsurprisingly, in 1992, a disintegration characterised by several years of bloodshed between the ethnicities began in the rest of Yugoslavia. As a multi-ethnic state community, Yugoslavia had been created peacefully, but it fell apart violently due to ethnic reasons. The final part of the paper discusses the social circumstances of the collapse of the common state and its direct consequences for the Yugoslav nations in Slovenia and Bosnia and Herzegovina. The author focuses on the ethical issues of the Yugoslav state's dissolution.

Keywords: Yugoslavia, collapse, Slovenians, Bosnia and Herzegovina, nationalism

Uvod

»Jugoslavije ni več, Jugoslavije ni več, gre za Slovenijo!« je v Cankarjevem domu zvečer, 23. decembra 1990, na dan plebiscita o samostojni in neodvisni Republiki Sloveniji, potem ko so bili objavljeni rezultati plebiscitarnega glasovanja ljudstva, vzkliknil dr. Jože Pučnik, prvak v politično strukturo Demos združenih zmagovitih novih političnih strank v Sloveniji s konca osemdesetih let 20. stoletja.¹

Na simpoziju *Slovenske migracije in povezovanje izseljenih Slovencev v Bosni in Hercegovini*, ki ga je maja 2023 organiziral ISIM ZRC SAZU v sodelovanju z Univerzo iz Banjaluke, je bila izjava dr. Pučnika izpostavljena v tematskem kontekstu enega izmed referatov kot izziv za družboslovno refleksijo. Med udeleženci simpozija tedaj ni bilo nobenega odziva. Referenti smo, kot običajno, poleg sodelavcev tima bilateralnega projekta s podobnim naslovom, naknadno prejeli vabilo k pripravi prispevkov s simpozija za objavo v ustreznem zborniku in nastalo je to besedilo.

1 »Izjava dr. Jožeta Pučnika,« *TV dnevnik*, RTV Ljubljana, 23. 12. 1991.

Slovenci in Slovenke v Bosni in Hercegovini

Poimensko poznamo posameznike, ki so se tja prišli bojevat proti Turkom. Kot takega in morda najzanimivejšega bojevnika, a tudi mirovnika in kasneje slovenskega aktivista v Sarajevu, gotovo velja omeniti Miroslava Hubmajerja. Naj za njim poimensko naštejemo samo nekaj najbolj znanih Slovencev in Slovenk, ki so krajši čas bivali ali leta živeli v tem avstro-ogrskem obdobju, zlasti v Sarajevu: Ivan Cankar, Ivana Kobilca, Anton Aškerc, Zofka Kveder, Marija Kmet, dr. Gregor Čremošnik, morda najpomembnejši pa je bil Jakob Žnidaršič.²

Šele v zadnji četrtini 19. stoletja je nastopil čas, ko lahko beležimo številčnejšo slovensko prisotnost v Bosni in Hercegovini. Najvažnejši mejnik te prisotnosti je bil politično-vojne narave, namreč dogajanje večmesečnega vojskovanja in vojne okupacije BiH, ki jo je leta 1878 izvedla Avstro-Ogrska.³ V tej zasedbi in kasnejši deželni upravi so zelo aktivno sodelovali tudi Slovenci. V več tisočih so prišli tja najprej kot vojaki, po nekaj mesecih tudi odšli, od leta 1879 in vse do konca avstro-ogrške vladavine v BiH in kasneje pa jih najdemo kot državne uradnike, orožnike, učitelje, železničarje, delavce raznih strok, gostilničarje, duhovnike, posamezne umetnike, a tudi kot kmete – koloniste. Mala vas Ralutinac blizu mesteca Prnjavor je bila v osemdesetih letih 19. stoletja pretežno slovenska.⁴ Ob avstro-ogrskem popisu iz leta 1910 je bilo v BiH naštetih 3108 prebivalcev s slovenskim občevalnim jezikom, leta 1921 pa ob prvem jugoslovanskem popisu po kriteriju materne jezika že 4682. Sredi 20. stoletja jih je bilo uradno največ, leta 1953 se je za Slovence in Slovenke narodnostno opredelilo 6300 prebivalcev BiH.⁵

Največ Slovencev je bilo vedno v Sarajevu, leta 1910 že 789, leta 1953 pa 1476. Podobno kot na Hrvaškem so bili Slovenci v vseh obdobjih predvsem mestno prebivalstvo, poleg Sarajeva jih je bilo največ v večjih mestih: Banjaluki, Tuzli, Mostarju, Zenici, razmeroma gosteje pa so bili naseljeni še v izrazito industrijskih in rudarskih središčih, na primer v Kaknju, Novem Travniku in Varešu. Med delavci in rudarji so bili zelo cenjeni, izbirali so jih za vodilne sindikalne aktiviste; ob štrajku rudarjev BiH so imeli vodilno vlogo v znani *Husinski buni* leta 1920. Tudi med dvema vojnama poznamo slovensko kolonizacijo. Gre za več deset družin primorskih Slovencev, ki so se naselili v plodno okolico Banjaluke, posebej v vas Slatino, tam »pognali korenine« in bistveno prispevali k uspešnemu agrarnemu in splošnemu razvoju kraja.⁶ Podatki

2 O njih in o drugih v tem obdobju več: Vera Kržišnik-Bukić, *Slovenci v Bosni in Hercegovini skozi pričevanja, spomine in literarne podobe 1831–2007* (Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2007), 35–99. Prav tako se v tem prispevku ne morem zadrževati ob bolj ali manj znanih oziroma doslej nepoznatih drugih posameznih Slovencih in Slovenkah v BiH, ki jih obravnavam v omenjeni knjigi skozi skoraj dve stoletji.

3 O štirimesečnih bojih poleti 1878, ki so rezultirali z zasedbo Bosne in Hercegovine, se je veliko pisalo v tedanjem slovenskem tisku, ob petindvajseti obletnici okupacije pa je po njegovih spominih in drugem gradivu o tem dogodku/dogajanju nastala znana knjiga Jerneja pl. Andrejke, *Slovenski fantje v Bosni in Hercegovini 1878* (Celovec: Družba sv. Mohorja, 1904).

4 Ilijaz Hadžibegović, *Socialna struktura Slovenaca u Bosni i Hercegovini 1850–1992: rokopisno gradivo* (1999) (v a. a.).

5 Prim. Vera Kržišnik-Bukić, »O Slovencih na območju Jugoslavije izven Slovenije po popisih prebivalstva 1921–1991«, *Razprave in gradivo*, št. 26–27 (1992): 172–99.

6 Vera Adamič Papež, *Od prednikov do potomcev: Slovenci v Slatini in Banjaluki* (Banjaluka: Društvo Triglav, 2009).

za prvo polovico stoletja omogočajo tudi okvirni obrisi socialne in poklicne slike slovenstva v BiH.⁷

Zaradi dejstva, da so bili med sarajevskimi Slovenci številni izobraženci, je tam, v tudi širše dobro znani Vidmarjevi gostilni, že leta 1897 nastalo prvo slovensko društvo z imenom Slovensko omizje, po dosedanjih raziskavah najstarejše slovensko kulturno društvo, ki je nastalo v izvenslovenskem etničnem prostoru kasnejše Jugoslavije in se kot delujoče društvo tudi obdržalo.⁸ Od leta 1910 se je imenovalo Slovenski klub in je nepretrgoma delovalo vse do druge svetovne vojne, za časa Kraljevine Jugoslavije ob še dveh sarajevskih društvih, delavskem Ivan Cankar in primorsko-slovenskem Bazovica-Gortan, ko je na slovenska društva bilo mogoče naleteti tudi v Banjaluki in Zenici, poleg nekaterih bolj občasnih, ki so jih ustvarjali primorski begunci.

Med slednjimi je bilo več znanih aktivistov KPJ, ki so med narodnoosvobodilnim bojem odigrali pomembno vlogo tako med partizani, kjer so bili tudi vojaški poveljniki, kot pri vzpostavljanju revolucionarne ljudske oblasti, in to ne le na lokalni ravni.⁹ Po raziskavah tukajšnje zgodovinarke v obravnavi Slovencev v BiH nikakor ne smemo mimo imena Amalijske Lebeničnik, ki je vse življenje posvetila boju za delavske pravice in je herojsko padla pod streli ustaške vladavine v Tuzli leta 1942.¹⁰ Po zavzetju Banjaluke leta 1944 so Nemci ustrelili partizansko bolničarko Maro Hus, še pred vojno javno aktivistko v Sloveniji in Makedoniji.¹¹ Ne kaže pozabljati, da so se v BiH odigrale najpomembnejše bitke proti okupatorjem na tleh Jugoslavije in da je bila v Jajcu utemeljena prihodnja jugoslovanska federacija, pri katere nastajanju so imeli ključno vlogo prav nekateri Slovenci. Hkrati je bilo med drugo svetovno vojno v Bosno pregnano blizu 5000 Slovencev, ki so se, podobno kot iz Srbije, po vojni v glavnem vrnili v Slovenijo.

Čeprav so v dežele nekdanje skupne jugoslovanske države Slovenci prihajali živeti še pred tem, ko je ta sploh nastala, tako številčno kot po pomenu za novo okolje izstopa obdobje druge jugoslovanske države. V desetletjih po vojni so imeli Slovenci, poleg običajnih manj zahtevnih delavskih zaposlitev, tudi številne zelo pomembne družbene vloge v gospodarstvu, zdravstvu, šolstvu, znanosti, kulturi, umetnosti, športu in drugod, bili so primerno cenjeni in kot ljudje spoštovani in vključujoče sprejeti v siceršnjem večetničnem družbenem okolju BiH. V pričujočem prispevku

7 Irena Rošer, »Kraj bivanja in socialna struktura Slovencev v Bosni in Hercegovini po podatkih ljudskega štetja iz let 1921 in 1948«, *Razprave in gradivo*, št. 44 (2004): 203–13.

8 Osrednja osebnost Slovenskega omizja v Sarajevu je bil profesor Jakob Žnidaršič, tudi direktor gimnazije v Sarajevu. Med obema vojnama ustanovljeno slovensko kulturno društvo Ivan Cankar je temu izvrstnemu intelektualcu in zaslužnemu slovenskemu aktivistu stoletje po smrti v centru Sarajeva postavilo spominsko ploščo. – Več o njem Vera Kržišnik-Bukić v: »Dve domovini Jakoba Žnidaršiča«, *Dve domovini*, št. 11–12 (2000): 301–13.

9 Spomine na revolucionarno medvojno dejavnost in aktivnost KPJ v Banjaluki in Bosanski krajini je po drugi svetovni vojni v svoji knjigi *Ljudje in boji na Kozari* (Trst, 1979) opisal Branko Babić Slovenac, sicer še predvojni komunist, ki je živel v Banjaluki.

10 Po končani vojni sta ime Slovenke Amalijske Lebeničnik nosili ena ulica in ena osnovna šola v Tuzli, medtem ko je bila ta hrabra, izjemna revolucionarka v Sloveniji dolgo prezrta. – Več v Kržišnik-Bukić, *Slovenci v Bosni in Hercegovini*, 120–23. Amalijska Lebeničnik ostaja v Sloveniji še danes širše neznana, a velika osebnost slovenskega naroda, po moji oceni pa najpristnejša revolucionarka v zgodovini slovenstva.

11 Ibidem, 136, 143.

bi izpostavljanje posameznikov težko upravičilo kriterije kake selekcije, zato zainteresiranim bralcem priporočam bogato strokovno in drugo literaturo, ki obravnava to tematiko.¹² V povojno BiH, podobno kot v druge jugoslovanske ljudske republike, so številni Slovenci prihajali predvsem po tako imenovani administrativni razporeditvi službovat na različna delovna mesta, kot učitelji, zdravniki, inženirji in drugo. Sloves dobrih strokovnih delavcev in poštenih ljudi se jih je v BiH držal še iz časa Avstro-Ogrske, potem pa so si zaradi zaslug v narodnoosvobodilnem boju v Sloveniji, po Jugoslaviji ter tudi v sami BiH pridobili še dodatno zaupanje in naklonjenost tamkajšnjega prebivalstva. Titov koncept o bratstvu in enotnosti jugoslovanskih narodov vsaj v BiH zagotovo ni bil prazna fraza, kajti tamkajšnji Slovenci s(m)o se v povojnih desetletjih narodnostno povsem dobro počutili, enako kot pripadniki vseh drugih jugoslovanskih narodov. Tako se ne morem strinjati z naslednjo oceno o »bratstvu in enotnosti« kot mitu. »Namesto mita iz prve Jugoslavije o enem in edinem, enotnem jugoslovanskem narodu, torej etničnem unitarizmu, je bilo kot politično geslo, dejansko z istim namenom kot ta, uporabljano geslo o ‚bratstvu in enotnosti‘.«¹³ Ocenim glede nesprejemljivosti etničnega unitarizma pritrjujem, medtem ko geslu o bratstvu in enotnosti pripisujem, ob sicer nesporni politični konotaciji, predvsem globlji antropološki pomen. Ker pa narodnostno samoopredeljevanje v splošnem tedaj tudi v BiH ni bilo v ospredju in slovenstvo samo po sebi ni bilo ogroženo, tudi Slovenci nis(m)o čutili potrebe po lastnem društvenem organiziranju.

Razpadanje Jugoslavije v začetku devetdesetih let je Slovence v BiH pustilo v šoku, osupnjene in zbegane. Preden so sploh utegnili ozavestiti, kaj se dogaja, se je splošna družbena in človeška katastrofa spomladi 1992 začela v BiH. Sicer že nekaj let načeto, a do tedaj večdesetletno družbeno spontano izraslo bogastvo bosansko-hercegovske narodnostne/verske pluralnosti, izvirajoče še iz srednjega veka, je bilo postopoma in tudi sunkovito zlorabljeno, čez noč pretvorjeno v notranjo slabost dežele, prebivalstvu pa so bili vsiljeni medsebojni konflikti po kriteriju narodnostne in verske različnosti. V to usodo so bili pahnjeni tudi tamkajšnji Slovenci. Slovenska država je leta 1993 organizirala nekaj konvojev, s katerimi je bilo iz Sarajeva in zahodne Bosne (Cazinske krajine) v Slovenijo pripeljanih več sto Slovencev in njihovih potomcev oziroma sorodnikov ter zakonskih tovarišev.¹⁴ Še nekaj več Slovencev se je iz bosanskega pekla uspelo rešiti samostojno; v glavnem so prišli v Slovenijo, nekateri pa so se v skladu s splošno usodo nesrečne bosansko-hercegovske diaspore razkropili na vse strani sveta.

Z razpadom Jugoslavije so nastopile nove okoliščine, ki si jih oni sami večinoma pravzaprav niso želeli in so jih doživljali z mešanimi občutki, pretežno z grenkobo, razočaranjem, resigniranostjo, strahom, a tudi s ponosom. S ponosom zlasti tisti, ki

12 Kržišnik-Bukić, *Slovenci v Bosni in Hercegovini*, 647. Stanislav Kobler, ur., *Četrta stran trikotnika. Znameniti Slovenci in slovenska društva v Bosni in Hercegovini 1878–2000* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008), 465. Janja Žitnik Serafin, ur., *Priseljevanje in društveno delovanje Slovencev v drugih delih jugoslovanskega prostora* (Ljubljana: ZRC SAZU, 2014), 264.

13 Zdenko Čepič, »Misli in dejstva: izhodišča,« v: Zdenko Čepič, ur., *Slovenija v Jugoslaviji* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015), 34.

14 Irena Šumi, »'Mislili smo, da je kaj takšnega možno samo na Marsu': Kratka etnografija slovenstva skozi identifikacije evakuirancev Vlade Republike Slovenije in medvojne BiH,« *Anthropos*, št. 1/3 (2001).

smo denimo po poklicni liniji odlično poznali vsaj 150-letna intelektualna, vseljudska in posebej kulturna prizadevanja slovenskega naroda za svoj obstoj, razvoj in tudi politično samostojnost. Zaradi pripadanja isti skupni državi s Slovenci v Sloveniji se ti Slovenci, v nasprotju z drugimi, tradicionalnimi zamejci in izseljenci, do leta 1991 niso počutili kot izseljenci, samo v druge dele države s(m)o se preselili. Zato so v strokovnem diskurzu ustrezno naslovljeni v sklopu »notranjih migracij«. ¹⁵ Tako so bili večinoma pojmovani tudi v Sloveniji. ¹⁶ Gre torej za tisti del slovenskega naroda, ki se je ob razpadu SFRJ znašel zunaj nove slovenske države in ostal na območju njenega preostalega dela. Teh Slovencev naj bi bilo okrog 100.000, seveda v BiH znatno manj. ¹⁷ Tisti, oziroma njihovi potomci, ki so v BiH ostali, so se v znatnem številu medsebojno organizirali. Nastala so združenja za samopomoč in slovenska kulturna društva v Sarajevu, Zenici, Kaknju, Travniku, Vitezu, Tuzli in Banjaluki. Že leta 1992 je bila ustanovljena Zveza Slovencev Bosne in Hercegovine v Sarajevu, ki pa je zlasti zaradi vojnih dogajanj tedaj in potem praktično tudi kasneje delovala na ravni glavnega mesta Federacije BiH, medtem ko je leta 1995 nastala še Zveza Slovencev Republike Srbske v Banjaluki. V omenjenih društvih in kasneje še drugih so začeli prirejati tečaje slovenskega jezika za otroke ali odrasle, organizirali so različne družabne in športne sekcije, ustanavljali mešane pevske zборе, knjižnice in gojili tesne stike z različnimi institucijami slovenske države, ki jih je tudi vsestransko podpirala. Med slovenskimi združenji v BiH, kjer so imela sicer vsa velik pomen za tamkajšnje Slovence, je treba v času barbarskega obleganja glavnega mesta BiH (1992–1995) posebej izpostaviti sarajevsko kulturno društvo Cankar, ki je tedaj ves čas kljubovalo agresorskemu obstreljevanju z okoliškega hribovja in opazno soustvarjalo tudi širše znano skupnostno družbeno vzdušje in visokokakovostne kulturne manifestacije. ¹⁸

Postavlja se vprašanje, ali ima družbeni fenomen celotnega slovenskega etnosa kakšno zvezo s Pučnikovo proklamacijo in kakšna naj bi ta bila. Poglejmo na hitro dve stoletji nazaj. Slovenski izobraženci so spisali in od zgodovinskega leta 1848 kolektivno zagovarjali politično narodnostni program Zedinjene Slovenije, kar je bil tudi njihov temeljni politični ideal, kasneje skupaj z vse bolj in bolj množičnim slovenskim narodnostnim gibanjem še več kot celo naslednje stoletje (slovenske čitalnice, tabori, zlasti od začetka 20. stoletja tudi že več slovenskih političnih strank, slovenski narodnoosvobodilni boj 1941–1945). ¹⁹ Po drugi svetovni vojni je bila vzpostavljena nova zahodna meja dotakratne Kraljevine Jugoslavije in s tem Slovenije, v okviru FLRJ pa se je bistveno proti zahodu premaknila tudi slovenska etnična meja z vrnitvijo/

15 Prim. npr. Marina Lukšič Hacin, Mirjam Milharčič Hladnik, Aleksej Kalc in Janja Žitnik Serafin, *Socialna, gospodarska in kulturna zgodovina slovenskega izseljenstva 1870–1945* (Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije, 2018).

16 Civilnodružbena ustanova, kot je Slovenska izseljenska matica, Slovencev v bivši skupni državi zunaj Slovenije ni obravnavala kot izseljencev. To so tudi zanje postali šele z letom 1991.

17 Kržišnik-Bukić, »O Slovencih na območju Jugoslavije.«

18 O njegovem delovanju največ izvemo iz na splošno visokokakovostne revije *Zora Cankarjeva*, ki je začela izhajati leta 1993 in se s kakimi zamiki obdržala še v 21. stoletju.

19 Da, če za tak mejnik pogojno štejemo obdobje od srede petdesetih let 20. stoletja, ko je z Londonskim memorandumom (1954) dejansko zakoličena zahodna geopolitična meja FLRJ (in s tem LR Slovenije), kar je še formalno potrjeno z Osimskimi sporazumi leta 1978.

priključitvijo Primorske (brez Trsta) slovenskemu etničnemu ozemlju, čeprav je po letu 1954 znaten ozemeljski del (s približno 100.000 Slovenci) še naprej ostal v Republiki Italiji. S tem pridobljenim ozemljem je Slovenija zaobsegla dotlej, poleg geografskega, največji slovenski etnični prostor v svoji zgodovini. In ta prostor je ostal nespremenjen do osamosvojitve RS in tudi po njej leta 1991. V 45-letnem obdobju FLRJ/SFRJ je torej Slovenija kot ljudska/socialistična republika slovenskega naroda, ob vseh zastojih in odklonih, lastnih dejanski politično nedemokratični strukturi družbe, postajala vse samostojnejša in hkrati še dodatno najrazvitejša federalna enota. Zato marsikomu pred osamosvojitvijo Slovenije ni bilo najbolj razumljivo, da bo zunaj načrtovane nove samostojne slovenske države ostalo 100.000 Slovencev, ki so že več generacij živeli v preostalih delih dotedanje skupne države.²⁰ Prvič v novejši slovenski narodni zgodovini je šlo za tako narodnostno redukcijo, ki je ni bilo mogoče pripisati komu drugemu zunaj slovenske države.

Bosansko-hercegovski etnosi v Sloveniji

Stanje poznavanja preteklosti bosansko-hercegovskih etnosov v Republiki Sloveniji je veliko skromnejše. Dosedanje raziskave so nesistematične, bolj sporadične. Odgovor na vprašanje, zakaj je temu tako, je za raziskovalce skoraj enako kompleksen in težaven, kot to velja za proučevanje družbenih odnosov med etnijami v sami Bosni in Hercegovini v njeni novejši zgodovini, od zlasti 19. stoletja dalje. Zadnja tri desetletja je Bosna in Hercegovina zelo poseben tip države. Ni ne republika, kot so druge nove države na pogorišču Jugoslavije, in ni kraljevina, kar je v srednjem veku Bosna tudi že bila. Je država pod patronatom – praktično in formalno – t. i. mednarodne skupnosti in v tem še najbolj podobna svoji predhodnici v habsburškem obdobju.

Ko govorimo o posameznikih na tleh današnje Slovenije, je bila najbolj znana zgodovinska osebnost po izvoru iz Bosne Katarina Kotromanić, članica najožje srednjeveške bosanske kraljeve družine Kotromanićev, v času, ko je imela tam pretežen verski vpliv *crkva bosanska*.²¹ Z vidika pričujoče obravnave pa je v ospredju večetnična in večverska družbena struktura dežele, v 19. stoletju izoblikovane kot Bosna in Hercegovina. V zadnjem skoraj stoletju in pol je verska determinanta usodno zaznamovala smeri razvoja celotne tamkajšnje družbe. Na treh nespornih dominantnih opredelitvah, muslimanski, pravoslavni in katoliški, so se neke v drugi polovici 19. stoletja začele odločno pojavljati in postopoma, a razmeroma naglo vse bolj in bolj utrjevati za krščansko prebivalstvo BiH nove, vsebinsko etnične/narodnostne oznake narodov iz geopolitičnega sosedstva. Za pravoslavne prebivalce ime Srbi, za katoliške Hrvati. V začetku 20. stoletja je za tisti čas narodni buditelj Safvet-beg Bašagić v *Pesmi*

20 Kržišnik-Bukić, »O Slovencih na območju Jugoslavije.«

21 Rojena je bila leta 1336 v Vranduku, se poročila v plemiško družino celjskih grofov, postala močna grofica Katarina Celjska in umrla leta 1396 v Celju.

Bošnjaku zapisal znani stih »od Trebinja do Brodskih vrata, nije bilo Srba ni Hrvata«. ²² Sicer so se etnična imena Srbi in Hrvati v BiH uporabljala že prej, a so v miselnosti in vsakodnevni govorni komunikaciji preprostih ljudi med seboj ter v pojmovanju Drugih (etnosov) prevladovala verska poimenovanja. Med Hrvate se je sčasoma vključilo tudi nemalo etničnih Slovencev in drugih katolikov, za časa avstro-ogrške vladavine priseljenih v BiH. Verska skupnost muslimanov se etnično poimensko še dolgo ni spremenila. Zase in v širšem okolju so ostali muslimani, med NOB tudi že Muslimani, kot narod pa so bili sicer formalnopravno potrjeni v šestdesetih letih 20. stoletja, dokler se niso pred njegovim koncem uradno samopreimenovali v Bošnjake. ²³

Po tem uvodu lažje razumemo družbeno situacijo bosansko-hercegovskih etnosov v Sloveniji v 20. stoletju do razpada jugoslovanske države. Če je torej Slovence v Bosni in Hercegovini mogoče raziskovalno spremljati kot enotno etnično entiteto, v primeru bosansko-hercegovskih priseljencev v Sloveniji ni tako in je raziskovanje že zato zahtevnejše. Še tolikanj večja ovira je seveda tičala v razlikovalnih ali nerazlikovalnih prvinah med priseljenimi bosansko-hercegovskimi Hrvati in Hrvati iz Hrvaške oziroma bosansko-hercegovskimi Srbi in Srbi iz Srbije. Kljub verskim razlikam in njim pripisovanim ter vse bolj tudi sprejemanim etničnim pripadnostim je ljudstvo še naprej živelo na uhojenih dobrososedskih poteh širšega skupnostnega družbenega življenja, dokler to v obdobju druge svetovne vojne ni bilo radikalno narušeno. ²⁴ Vendar so se verska delitev in tradicionalna poimenovanja – pravoslavci, muslimani, katoliki – v bosansko-hercegovski družbi zadrževala, posebej v ruralnih okoljih, še dolgo po vojni. Redke resne aktivnosti za ozaveščanje na temelju pripadanja skupni zgodovinski državni entiteti BiH s simbolnim poimenovanjem bosanska nacija niso bile uspešne. ²⁵

Tak razvoj družbe je vplival tudi na družbeno strukturni kontekst priseljencev iz BiH v Slovenijo. Med svetovnimi vojnami je bil ta vpliv pretežno še versko utemeljen in obarvan, po vojni pa že narodnostno. Proces radikalne etnicizacije v BiH, ki se je odvijal v letih pred razpadom Jugoslavije, je po treh etničnih linijah priseljenih odseval tudi v Slovenijo.

Neuspešnost bosanskega nacionaliziranja v BiH ²⁶ in posledično priseljenih iz BiH ni imela enako negativnega odziva med njimi samimi v Sloveniji. Tu so bili vsi poimenovani in v glavnem obravnavani kot Bosanci. In morda je tak odnos tudi delno ublažil

22 Safvet beg Bašagić, "Pjesma Bošnjaku," *Bošnjak*, 2. 7. 1891. Med vojno v BiH (1992–1995) so to pesem nacionalistično zlorabili Muslimani, v smislu, da naj jih ne bo (Srbov in Hrvatov) niti v prihodnje (»Od Zenice do Kupreških vrata neće biti Srba ni Hrvata«).

23 Več npr. Vera Kržišnik-Bukić, *Bosanska identiteta med preteklostjo in prihodnostjo* (Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 1996); bosanski prevod pripravil Josip Osti, *Bosanski identitet između prošlosti i budućnosti* (Sarajevo: Bosanska knjiga, 1997); druga bosanska izdaja Fakulteta za politične vede: Sarajevo, 2022. Predgovor je napisal Senadin Lavić.

24 O vsem tem je v BiH seveda spisana obsežna historiografska literatura, vendar bi njeno že samo taksativno navajanje presegalo vsebinski okvir tega prispevka.

25 Prvi tak poskus je izvajal madžarski zgodovinar in politik Benjamin Kallay kot avstro-ogrski upravnik okupirane Bosne in Hercegovine konec 19. stoletja, med zadnjimi sem s strokovno utemeljitvijo »bosanske nacije« poskušala vplivati tudi sama konec 20. stoletja. – Več Vera Kržišnik-Bukić, »Historijske i historiografske kontroverze i dileme nacionalnog nominiranja u Bosni i Hercegovini,« *Prilozi*, št. 32 (2003): 297–313.

26 O zagatah južnoslovanskega pojmovanja in poimenovanja termina narod v: Vera Kržišnik-Bukić, »Terminološke dileme ob vsebinski aplikaciji atributov narodni in nacionalni v povezavi s sintagmo slovenska identiteta,« *Anthropos*, št. 3-4 (2007): 205–21.

njihove eventualne napetosti v Sloveniji ob in po razkroju Jugoslavije. Za slovensko pojmovanje etničnosti je bilo gotovo bližje in preprosteje, da priseljene z območja BiH po deželi njihovega izvora imenuje za Bosance, med katere so bili všteti tudi Hercegovci, kot da bi jih obravnavali ločevalno po nekem ožjem etničnem ključu, na primer kot Bosanske Srbe ali kot Bosanske Hrvate, ki so se oboji že sami prištevali k Hrvatom ali Srbom. Še posebej pa so bili v dojemanju Slovencev Bosanci vsi, ki so bili sami bosansko-hercegovski muslimani/Muslimani, ne glede na to, ali je šlo za vernike ali ateiste. Ker je bilo v povojnem obdobju splošno znano, da največ priseljencev v Slovenijo iz skupne države prihaja prav iz BiH, je v vsakdanjem govoru med Slovenci marsikdaj za vse prevladovalo ime Bosanci kot pravzaprav skupno ime za pripadnike vseh drugih narodov Jugoslavije v Sloveniji. Odlično antropološko in sociološko študijo smo bralci doživeli s knjigo *Bosanci: a kuda idu Slovenci nedeljom?*.²⁷ Kot raziskovalka medetničnih odnosov v Sloveniji pa sem si zapomnila pripombo Slovenca, ki se je ob neki priložnosti razjezil z naslednjimi besedami: »Preklet Bosanc, pejt že enkrat u svojo Makedonijo!«²⁸

Pričujoči prispevek nima ambicij izvirnega raziskovanja obravnavanih etnosov. Nekaj malega okvirne že objavljene faktografije in svojih raziskovalnih spoznanj predstavljam v nadaljevanju po naslednjih področjih, ki se običajno nanašajo na obravnavanje in opisovanje manjšinskih populacij: družbeni kontekst vzrokov migracij (1), številčnost (2), kulturno-etnološka dejstva (3).

(1) Med osnovne indikacije selitev pripadnikov obravnavanih etničnih populacij, ne všteti raznolikih individualnih življenjskih primerov, spadata dve glavni skupini determinant: ena je bežanje z domačega ozemlja pred vojaško agresijo za golo preživetje, drugo opredeljujejo razlogi ekonomskega izvora, v ljudskem izročilu znani pod krilatico »s trebuhom za kruhom«. V prvem sklopu determinant gre kronološko za pravoslavne in grkokatoliške begunce, ki bežijo pred osvajalnimi zmagovitimi prodiranjem islamskih Turkov ter se množično pomikajo z Balkana, tudi z območja kasnejše Bosne in Hercegovine. Nastanjujejo se v Beli krajini, kjer delno že tako in tako prebivajo jezikovno hrvaški prebivalci, kajti območje Bele krajine je do 12. stoletja spadalo pod posvetno oblast hrvaških fevdalcev in cerkveno oblast zagrebske škofije.²⁹ Za te priseljence od 15., 16. stoletja dalje se je v novejši strokovni literaturi uveljavilo ime Srbi, Srbi v Sloveniji.³⁰ V zgodovini je poleg prve, begunske, prav tako običajna druga skupina determinant, ki pa je ekonomsko narave. Stroka jo obravnava še z vidika polprisile ali prisile oziroma v smislu psevdoprostovoljnih migracij.³¹ Bolj

27 Silva Mežnarić, *Bosanci: a kuda idu Slovenci nedeljom* (Ljubljana: Krt, 1986).

28 Gre za zgovorno pripombo, ki ni bila, *mutatis mutandis*, niti tako redka, ko je šlo kje in kdaj, še v obdobju skupne države in npr. težav z nezaposlenostjo v sami Sloveniji, za delovno mesto oziroma službo.

29 Podrobneje Dušan Kos, *Bela krajina v poznem srednjem veku: separat* (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1987), 5–9.

30 *Srbi v Sloveniji*, broširano (Ljubljana, 1991). O njih so pisali mnogi slovenski zgodovinarji in etnologi, med novejšimi: Marko Zajc, »Dobri, pogumni, zli: Podoba žumberških uskokov na Kranjskem v drugi polovici 19. stoletja,« *Razprave in gradiva*, št. 42 (2003): 222–37. Miran Komac, Romana Bešter, Felicita Medved, Mojca Medvešek, Janez Pirc, Petra Roter in Natalija Vrečer, *Srbi v Beli krajini* (Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2014).

31 Damir Josipović, »Psevdoprostovoljne migracije. Primer sistema notranjih migracij v nekdanji Jugoslaviji,« *Ars et humanitas*, št. 2 (2013): 71–85, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-XAO73LYX>.

množične migrantske valove te vrste selitev je mogoče spremljati šele v 20. stoletju, posebej v njegovi drugi polovici. Tedaj in do razpada Jugoslavije Bosna in Hercegovina postane tista jugoslovanska republika, iz katere prihaja in se preseljuje v Slovenijo v razmerju do drugih republiških območij največ pripadnikov vseh treh bosansko-hercegovskih etnosov, bodisi po samostojni izbiri bodisi ob dejanskem ali tudi formalnem vabilu na delo v Slovenijo. To preseljevanje iz Bosne in Hercegovine je bilo že obširno raziskovano še v času skupne države, še večjo raziskovalno pozornost pa je doživelo, zahvaljujoč dobri dostopnosti virov, v že samostojni Sloveniji.³²

(2) Kljub nezanesljivosti popisov prebivalstva kot vira, ki podaja neko določeno število pripadnikov etnične/narodnostne skupine, jih upoštevajo vsi institucionalizirani dejavniki, od državnih struktur do znanosti, še v Avstriji, »stari« in »novi« Jugoslaviji ter tudi v Republiki Sloveniji.³³

S štetjem priseljenega prebivalstva v slovenske dežele, po izvoru tudi iz Bosne in Hercegovine, v obdobju še habsburške monarhije se je med slovenskimi zgodovinarji prvi in največ ukvarjal Fran Zwitter. Prvo uradno štetje (anketa) prebivalstva se je zgodilo v Avstriji leta 1846. Tedaj je bilo na Kranjskem naštetih 17.697 Srbo-hrvatov ali blizu štirje odstotki celotnega »prisotnega civilnega prebivalstva« na Kranjskem.³⁴ V svoji novejši, četrto stoletja kasneje objavljeni interpretaciji te iste ankete Zwitter zapiše, da so bili s Srbo-hrvari pravzaprav mišljeni Belokranjci in da je šlo za različna etnična »zaokroževanja«. ³⁵ Neko znatnejše število pripadnikov teh etnosov je na slovenskem južnem, jugovzhodnem in jugozahodnem etničnem obrobju gotovo živelo še pred 19. stoletjem; po nekaterih virih naj bi jih bilo razmeroma še največ na področju (današnjega) Slovenskega primorja, vključno s Trstom, kjer je poleg Hrvatov živela tudi majhna srbska skupnost. Šele v 19. stoletju, ko so dobila, ob učinku še drugih družbenih dejavnikov in dogodkov, ljudska štetja, ne glede na različne kriterije preštevanja prebivalcev, pomembno vlogo narodnostne konstitucije tudi na Slovenskem, v teh popisih srečamo tudi Srbe, Hrvate, »Srbo-hrvate«, ki pa jih nikakor ni mogoče enačiti samo z Belokranjci. V skladu z zlasti etnološkimi viri je jasno, da so bili, četudi v manjšem številu, prisotni še v drugih slovenskih deželah (Štajerski, Koroški, Trstu, Goriški, Istri). ³⁶ Hrvati so bili deloma »avtohtoni« še v kasneje priključenem slovenskem Prekmurju (po Trianonski pogodbi 1920).³⁷

32 Primerjaj zlasti projektne izsledke na Inštitutu za narodnostna vprašanja: Miran Komac, ur., *Priseljenci: Študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo* (Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2007, 2. izdaja, 2014). Miran Komac, Mojca Medvešek in Petra Roter, *Pa mi vi povejte, kaj sem!!!!* (Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2007).

33 Za razliko od vseh novonastalih držav na območju bivše skupne države se samo v Sloveniji po letu 2002 ne izvajajo več taki popisi prebivalstva, ki bi omogočili neko vsaj približno etnično upodobitev prebivalstva v državi.

34 Avstrijske popise je za slovenske zgodovinske dežele prvi in še do danes najpodrobneje obdelal Fran Zwitter, *Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni* (Ljubljana: Znanstveno društvo, 1936), 54 in 93.

35 Fran Zwitter, *Nacionalni problemi v Habsburški monarhiji* (Ljubljana: Slovenska matica, 1962), 212, 213.

36 Več prispevkov v zbornikih *Hrvati u Sloveniji* (Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, 1997) in *Srbi u Sloveniji* (Sremski Karlovci: Institut srpskog naroda, 1997).

37 Več npr. Damir Josipovič, »Slovensko-madžarska razmejitev: od upravno-cerkvenih meja do državne meje in »izolata kalvinov«,« v: Danijel Grafenauer in Katalin Munda Hirnök, ur., *Raznolikost v raziskovanju etničnosti* (Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2016), 59.

Mogoče je govoriti o več tisoč »Srbo-hrvatih«, ki so živeli na Slovenskem torej še v predjugoslovanskem obdobju. V prid tej oceni je bil tudi migracijski protitok Slovencev v južnoslovansko okolje že v 19. stoletju, ko je bilo le na ozemlju Hrvaške (današnjem, brez Reke) popisno naštetih okrog 20.000 Slovencev, leta 1910 pa še v Bosni in Hercegovini že čez 3000.³⁸ Toda kot je mogoče sklepati še iz drugih raziskav, se je v 19. stoletju in na začetku 20. stoletja saldo vzajemnih migracij znotraj kasnejšega jugoslovanskega dela habsburške monarhije nagibal v korist večjemu dotoku priseljencev iz slovenskih dežel v hrvaške dežele in BiH kot nasprotno. Hkrati je habsburški državni okvir v tem času vplival na večje migracije znotraj države kot pa na primer na priseljevanje Srbov iz Kraljevine Srbije v slovenske dežele.

Po ustanovitvi jugoslovanske države so se popisi prebivalstva med letoma 1921 in 1991 izvajali redno vsakih deset let, s preskokom obdobja druge svetovne vojne.³⁹ Čeprav je bilo tedaj ozemlje Slovenije/Dravske banovine zaradi italijanske zasedbe Primorske zmanjšano za približno eno tretjino, se je obravnavana populacija močno povečala, zahvaljujoč prihodu raznih uslužbencev nove monarhije, zlasti vojakov, orožnikov, carinikov in drugih. Verska opredelitev prebivalstva je bila med obema vojnama še naprej bistven etnični kazalec v državi na splošno. Ker sta bila slovenski in hrvaški narod po veroizpovedi večinsko katoliška, je bilo z versko determinanto takrat težko ali skoraj nemogoče ugotavljati številčnost Hrvatov v predvojni Sloveniji. Zanimiva je ugotovitev, ki jo najdemo pri Zwitteru, da na primer leta 1880 na Kranjskem ni bil popisani niti en musliman. Domnevna ugotovitev, da jih do 20. stoletja na Slovenskem sploh ni bilo, bi težko vzdržala, če imamo pred očmi življenjske zgodbe posameznikov. Prav tako bi bilo čudno, da ne bi vedeli, da je bilo v današnji neposredni sosesčini ljubljanskih Žal v obdobju Kraljevine Jugoslavije muslimansko pokopališče.⁴⁰ V neki podrobnejši raziskavi, opravljeni pred dvema desetletjema ob podatkih popisov prebivalstva, etnološkega gradiva in strokovne literature, naj bi bilo v Dravski banovini konec tridesetih let 20. stoletja med 25.000 in 30.000 pripadnikov narodov iz preostalih delov Kraljevine Jugoslavije.⁴¹

Tudi po vojni so imeli glavno vlogo v preštevanju pripadnikov prisotnih etnosov v vsaki od federalnih enot popisi prebivalstva.⁴² Bistvena razlika s predvojnim obdobjem je v spremenjenem, močno povečanem teritorialnem obsegu Slovenije, saj je bila

38 Podrobneje Kržišnik-Bukić, »O Slovencih na območju Jugoslavije.«

39 V obdobju obeh Jugoslavij je bila glavna vsebinska razlika v tem popisnem obravnavanju etnosov kategorija njihove identifikacije. Do druge svetovne vojne je to bil izjavljeni materni jezik popisanih, po njej pa se je kot popisna kategorija dokončno izkristalizirala narodnostna pripadnost.

40 Obstaja slika o približno stotih muslimanskih nagrobnikih, ki so bili kasneje odstranjeni. Skoraj bolj znano je bilo muslimansko pokopališče v Logu pod Mangartom poleg lesene džamije, ki so jo leta 1917 zgradili vojaki, pripadniki muslimanskih enot v avstro-ogrski vojski na soški fronti. Da pa muslimanov (Muslimanov) neposredno pred drugo svetovno vojno v Dravski banovini res ni bilo veliko, govori podatek, da jih takratna statistika te banovine ne našteje niti 1000 (927). – Prim. Vera Klopčič, Miran Komac in Vera Kržišnik-Bukić, ur., *Položaj in status pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije v Republiki Sloveniji* (Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2003), 53.

41 Ibid., posebej 16–21 in 54, 55.

42 Danilo Dolenc, »Priseljevanje v Slovenijo z območja nekdanje Jugoslavije po drugi svetovni vojni,« v: Miran Komac in Mojca Medvešek, *Perceptije slovenske integracijske politike: zaključno poročilo* (Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2005), 37–87.

Jugoslaviji in s tem Sloveniji vrnjena/priključena današnja Primorska. Po množični odselitvi Italijanov v Italijo⁴³ se je v te večinsko slovenske kraje priselilo veliko prebivalcev iz drugih delov Jugoslavije.⁴⁴

Kljub izrecnemu ideološkemu primatu klasičnega razrednega načela nad narodnostnim se je v popise sčasoma uvajala kategorija narodne pripadnosti kot odločilna strukturna determinanta večetnične družbe, ob še tudi zelo pomembni popisni kategoriji maternega jezika, medtem ko je svojo dotakratno funkcijo v veliki meri izgubila popisna determinanta veroizpovedi. Kako zelo se je v drugi polovici 20. stoletja do konca Jugoslavije spremenila narodnostna slika v Sloveniji, je verjetno najnatančnejše in najnazorneje najprej ugotavljala geografska stroka, ki jo tu omenjam tudi zato, ker nam vizualno že leta 1992 prikaže, da so bile migracije tu obravnavanih etnosov do vključno popisa prebivalstva leta 1991 najštevilčnejše prav iz BiH.⁴⁵

Podobno kot za medvojno obdobje se narodnostni kategoriji Hrvati in Srbi v povojnih popisih ne nanašata samo na ozemlje SR BIH. Popisne in druge statistične podatke pa je treba tako in tako vselej jemati še z raznimi drugimi zadržki. Subjektivno izrekljiva narodnostna pripadnost ni statični kazalec, v realnosti se lahko pri ljudeh spreminja. V aktualnih družbenih okoliščinah si jo nekateri tudi prilagajajo. Govorimo lahko, zatem, o narodnostni ambivalentnosti, gre lahko za asimilacijo v narodnostno večinsko populacijo ali pa še za kako drugo konkretno posebnost.⁴⁶ Zelo posebna popisna kategorija je bila tudi »Jugoslovan – narodnostno neopredeljen«, prvič vključena v uradno popisno statistiko leta 1961. Ta je bila zlasti pomenljiva za tu obravnavano tematiko, saj so se v njej videli mnogi popisovani, predvsem otroci iz t. i. narodnostno mešanih zakonov. Vsi povojni popisi v Sloveniji v pogledu etnične pripadnosti so tudi konkretno ugotavljali znatno število oseb, ki se niso želele opredeljevati. Popisna kategorija narodnostne pripadnosti je tako na splošno bila in ostala izmuzljiva osebna karakteristika.

Ob vseh teh opozorilih so bile popisne številke o obravnavanih stalnih prebivalcih Slovenije naslednje. Leta 1948 je bilo v Sloveniji popisanih 16.069 Hrvatov, 7048 Srbov in noben Musliman. Leta 1953: 17.978 Hrvatov, 11.225 Srbov in 1617 Muslimanov. Leta 1961 je bilo Hrvatov 31.429, Srbov 13.609, Muslimanov 465 in Jugoslovanov 2784. V letu 1971 je bilo naštetih 41.556 Hrvatov, 20.209 Srbov, 3197 Muslimanov in 6616 Jugoslovanov. Leta 1981 je bilo popisanih 53.882 Hrvatov (največ ob kateremkoli slovenskem popisu), 41.695 Srbov, 13.339 Muslimanov in 25.615 Jugoslovanov (največ). Marca 1991 (v predzadnjem slovenskem popisu) so bile za

43 Število odseljenih Italijanov oziroma t. i. optantov se glede na avtorja vira razlikuje. Slovensko-italijanska zgodovinska komisija navaja 27.000 Italijanov in več tisoč Slovencev, ki so v petdesetih letih migrirali v Italijo. – *Poročilo slovensko-italijanske zgodovinsko-kulturne komisije* (Koper, 25. julij 2000), 7, <https://www.gov.si/assets/drzave/italija/Porocilo-SI-ITA-zgodovinsko-kulturne-komisije.pdf>.

44 Geopolitična situacija z ozemljem STO je razrešena z Londonskim paktom leta 1954, ko je s teritorialno razdelitvijo cona A s Trstom ostala v Italiji. V coni B, ki jo je dobila Jugoslavija, je del Istre pripadel Ljudski republiki Sloveniji, mnogo večji del cone B pa LR Hrvaški.

45 Anton Gosar, »Narodnosti Slovenije – spreminjanje etnične podobe v srednji Evropi,« *Geographica Slovenica*, 24 (1992): 33–50, posebej 44 (zemljevid).

46 Več npr. Marijanca Ajša Vižintin, »Prepoznavanje kulturne mešanosti in sestavljene identitete znotraj državnih meja,« *Annales*, št. 1 (2015): 211–22.

Slovenijo obelodanjene naslednje številke: 35.642 Hrvatov, 38.964 Srbov, 26.577 Muslimanov in 12.075 Jugoslovanov.⁴⁷

(3) Zanimivejša so etnološka dejstva, ki dajejo življenjskost že navedenim popisnim številkam. Res pa je, da so ta dejstva prišla do jasnejšega izraza in javne uveljavitve najbolj prav v desetletju, ki spaja 20. in 21. stoletje. Narodnostno samoozaveščanje in javno samoorganiziranje pripadnikov teh etnosov se v Sloveniji ujema z novo geopolitično situacijo po razkroju SFRJ, kajti podobno kot pri oblikovanju praktično vsakega manjšinskega etnosa se ta proces dogaja zlasti prek individualnega druženja pripadnikov domnevno istega etnosa ob znanih in zanj značilnih kulturnih vzorcih. Navadno se te vsebine, od druženja nasploh in do skupnega obeleževanja za etnos pomembnih dogodkov, od predavanj o maternem jeziku in narodnostni zgodovini, pevskih, glasbenih, folklornih aktivnostih do literarnega ustvarjanja, igralskih uprizoritev, likovnih razstav in športnih aktivnosti, udeležujejo skozi kulturna društva ali posamezna druga združenja. Če te kolektivne družbene vsebine v Sloveniji ne bi imele osnovne podlage še iz časa pred razpadom Jugoslavije, ne bi že v prvem desetletju po osamosvojitvi RS tu nastalo najmanj 100 takih društev, ki so kulturno personificirala dejanske narodne manjšine pripadnikov nekdanje skupne države v Sloveniji. Tedaj sem njihovo kulturno ustvarjanje, ob virih Ministrstva za notranje zadeve RS, veliko raziskovala tudi sama.⁴⁸ Iz skupine vseh teh uradno registriranih društev so jih do neke leta 2003 več kot 50 ustanovili pripadniki hrvaškega, srbskega in bošnjaškega etnosa.⁴⁹ V tej raziskavi so pridobljeni uradni podatki o njihovem imenu, kraju ustanovitve, odgovorni osebi in datumu registracije v Sloveniji.⁵⁰

»Jugoslavije ni več, Jugoslavije ni več, gre za Slovenijo«

Tedaj sem živela še v Banjaluki.⁵¹ Družbeno ozračje v Bosni in Hercegovini je bilo nemirno, v Banjaluki še posebej napeto. Pučnikovo izjavo sem doživela dobesedno. Prestrašila me je kot človeka in vznemirila kot izkušeno družboslovko, zraven še bosansko zgodovinarke. Hkrati se me je dotaknila kot slovenske zgodovinarke, ki je dobro poznala večstoletna vsestranska plemenita prizadevanja Slovencev za ohranitev

47 Prirejeno po Vera Kržišnik-Bukić, »Migracije iz drugih jugoslovanskih republik v Slovenijo po 2. svetovni vojni,« v: Peter Štih in Bojan Balkovec, *Migracije in slovenski prostor od antike do danes* (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2010), 502–25. Jelka Piškurić, »Priseljevanje v Slovenijo s področja nekdanjih jugoslovanskih republik v času socializma in njegov odmev v javnost,« *Zgodovinski časopis*, št. 3-4 (2022): 464–91, https://www.sistory.si/media/legacy/publikacije/51001-52000/51425/zgodovinski_ccasopis_3-4_2022.pdf#page=185.

48 Vera Kržišnik-Bukić, *Odzivi drugih manjšinskih skupnosti na ukrepe Ministrstva za kulturo: raziskovalna naloga* (Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2003). 14. 9. 2003 je bila ustanovljena koordinacija, v kateri je bilo zastopanih vseh šest *ex-yu* etnosov v Sloveniji; več v: Vera Kržišnik-Bukić, ur., *Kdo so narodne manjšine v Sloveniji: zbornik skupine avtorjev* (Ljubljana: Zveza zvez kulturnih društev narodov in narodnosti nekdanje SFRJ v Sloveniji, 2014).

49 Leta 1993 so bosansko-hercegovski intelektualci, ki so bili po narodnostni pripadnosti do tedaj uradno prištevani med Muslimane, na ustanovnem bošnjaškem kongresu v vsakodnevno obstreljevanem Sarajevu sprejeli in razglasili sklep o preimenovanju naroda Muslimanov v narod Bošnjakov. Ta odločitev je bila pravno verifilirana z Ustavom Federacije Bosne in Hercegovine leta 1994.

50 Več v Kržišnik-Bukić, *Odzivi drugih manjšinskih skupnosti*.

51 Verjetno so Pučnikovo izjavo predvajale vse televizijske postaje v Jugoslaviji.

slovenskega jezika in obstoj naroda, kar bi bilo zagotovljeno predvsem v lastni državi. O Pučniku sem vedela bolj malo, le da ga je bivša komunistična oblast preganjala, da je moral v tujino, da se je nedavno vrnil v Slovenijo in postal v novem večstrankarskem sistemu v Sloveniji vodja vladajoče koalicije Demos, usmerjene na odcepitve Slovenije od Jugoslavije. Pučnikov apel konec leta 1990 naj bi se nanašal na aspekt državnega okvira.⁵² Ni bilo zaznati, da bi Pučnika obremenjevale osebne zamere ali kake maščevalne ambicije. V tistem trenutku mi še niso bile znane njegove morebitne nacionalistične primisli. Toda vtis me je varal. Pučnik je namreč že nekaj dni pred plebiscitom javno nastopil v Ljutomeru z napovedjo nekakšne nedemokratske selekcije v Sloveniji živečih pripadnikov narodov, ki so bili po izvoru iz drugih republik, česar tedaj nisem vedela.⁵³ Sanjska naloga državnega osamosvajanja Slovenije pa mu sicer ni dovoljevala resnega razmišljanja o posledični odvisnosti usode drugih republik. V tem se je razlikoval od svojega konkurenta na volitvah za prvega predsednika republike – Milana Kučana.

Potek zloma 70-letne večetnično strukturirane Jugoslavije obravnavam le z izbranimi okvirnimi potezami (1), na drugi ravni pa se ukvarjam z etično platjo odločitev za njen razpad (2).

(1) Naj začnem z dejstvom, da je bila država z imenom Jugoslavija ustanovljena s soglasjem svojih politično izoblikovanih etnosov in mirno. Razpadla pa je, spet po etničnih šivih, nasilno.⁵⁴ V letih 1991–1993 je arbitražna komisija v okviru mirovne konference o Jugoslaviji pod vodstvom francoskega ustavnega pravnika Badinterja, znana kot Badinterjeva komisija, sprejela petnajst mnenj o položaju razpadajoče se SFRJ. Za Slovenijo je bilo najpomembnejše mnenje št. 7 z dne 11. januarja 1992, s katerim je komisija potrdila, da Slovenija izpolnjuje vse pogoje za priznanje samostojnosti.⁵⁵ Na osnovi tega mnenja so države članice Evropske skupnosti že januarja 1992 začele množično priznavati suverenost Republike Slovenije.

Fenomen jugoslovanske države lahko pojmujeemo kot družbeni proces, ga periodiziramo in analiziramo, pri čemer je, ob upoštevanju kriterija zgodovinske distance, vsekakor verodostojnejša obravnava njenih zametkov in začetkov kot ugotavljanje njenega konca, geopolitičnega razpada. Ker pa je metodološki postopek periodizacije

52 Šlo je torej, po eni strani, za subjektivno iskreno olajšanje, ker so se mu v Jugoslaviji zgodile mnoge krivice in je bil osebno motiviran za njen zlom, po drugi strani ni hotel – kot demokrat po duši – zadržati silnega navdušenja nad tako prepričljivim pozitivnim izidom demokratičnega plebiscita.

53 Čeprav iz boja ekonomskih razlogov, je šlo za odkrito nacionalistično potezo; o tem njegovem govoru v Ljutomeru 17. decembra 1990 v: Božo Repe, *Obljube in dejstva o samostojni slovenski državi, Slovenija v Jugoslaviji* (ur. Zdenko Čepić) (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015), 363. Pučnikovo javno razmišljanje je bilo tedaj v polnem nasprotju s predplebiscitarno uradno politiko Demosa in še z Zakonom o plebiscitu z dne 6. decembra 1990. – Podrobneje Vera Kržišnik-Bukić, »Ustavnostatusni položaj kot družbeno sistemski ločevalni kriterij v vrednotenju (manjšinskih) narodnih skupnosti v Republiki Sloveniji,« v: Matija Žgur, Neža Kogovšek Šalamon, Boštjan Koritnik, ur., *Izzivi ustavnega prava v 21. stoletju: liber amicorum Ciril Ribičič* (Maribor: Inštitut za lokalno samoupravo in javna naročila, 2017), 169–88.

54 Kot zgodovinarica in politologinja ne uporabljam besede razpad, ki je konvencionalna mednarodnopravna kategorija, temveč termin razkroj, ker odraža vsebino dejanskega dogajanja. Termin razkroj sem uporabila že v: *Bosanska identiteta med preteklostjo in prihodnostjo*, 47–52.

55 Ana Polak Petrič in Grega Pajnikihar, »Arbitražna (Badinterjeva) komisija,« v: *e-Enciklopedija slovenske osamosvojitve, samostojnosti in državnosti* (Nova univerza, 2024).

zgodovine vendarle stvar konvencije, bi bilo, s strogo političnega vidika, dogodek slovenskega plebiscita 23. decembra 1990, skupaj z že znamenito izjavo in oceno dr. Jožeta Pučnika, tedaj najpomembnejše osebnosti osamosvajanja slovenske države, vsekakor mogoče označiti za začetek konca te države. Taka diagnoza začetka konca države Jugoslavije je bila s stališča potencialno samostojne in neodvisne RS nesporna. Polovica velike naloge je bila s plebiscitom opravljena. V manj kot enem letu so sledile odločna politična aktivnost, intenzivna samooskrbna gospodarska dejavnost, organizacija vojaških zmogljivosti in pripravljenosti, zmagovita obramba v vojaški agresiji na Slovenijo in uspešna diplomatska misija nove države.⁵⁶

Možnost samoodločbe naroda, tj. načela, po katerem ima narod pravico do lastne države, so zagotavljale vse tri zvezne ustave (1946, 1963, 1974) in vse republiške. Preverimo v dveh.

Ustava FNRJ 1963, 1. člen (srbohrvaška jezikovna varianta): »Federativna Narodna Republika Jugoslavija je savezna narodna država republikanskega oblika, zajednica ravnopravnih narodov, koji su na osnovu prava na samoopredeljenje, uključujući pravo na otcepljenje, izrazili svoju volju da žive zajedno u federativnoj državi.«⁵⁷ To možnost so zagotavljala tudi Temeljna načela Ustave SFRJ iz leta 1974, zapisana na njenem začetku. Ustava SFRJ, 1974 (slovenska verzija). Temeljna načela Ustave:

Izhajajoč iz pravice vsakega naroda do samoodločbe, ki vključuje tudi pravico do odcepitev, so se narodi Jugoslavije na podlagi svobodno izražene volje v skupnem boju vseh narodov in narodnosti v narodnoosvobodilni vojni in socialistični revoluciji v skladu s svojimi zgodovinskimi težnjami, zavedajoč se, da je nadaljnja krepitev bratstva in enotnosti skupni interes, skupaj z narodnostmi, s katerimi živijo, združili v zvezno republiko svobodnih in enakopravnih narodov in narodnosti in ustvarili socialistično zvezno skupnost delovnih ljudi – Socialistično federativno republiko Jugoslavijo. (začetek I. dela Temeljnih načel)

in:

Delovni ljudje, narodi in narodnosti odločajo v federaciji po načelih sporazumevanja republik in avtonomnih pokrajin, solidarnosti in vzajemnosti, enakopravne udeležbe republik in avtonomnih pokrajin v organih federacije skladno s to ustavo ter po načelu odgovornosti republik in avtonomnih pokrajin za lasten razvoj in za razvoj socialistične skupnosti kot celote. (zaključek I. dela Temeljnih načel)⁵⁸

Vendar se z razpadom države niso strinjali vsi relevantni domači akterji v Jugoslaviji, kajti pojmovanje jugoslovanske države kot politične tvorbe je bilo tedaj, s stališča političnih struktur nekaterih drugih sestavnih delov Jugoslavije, razumljeno in tolmačeno

⁵⁶ Konca vsake državne tvorbe v zgodovini ni mogoče obravnavati kot uničenja nekega predmeta, ko denimo po slučajnem razbitju čaše v gostilni natak pomete črepinje in je zgodba zaključena. Država ni predmet, je vendarle nekakšen večplasten družbeni organizem, ki tudi po ukinitvi uradne veljave oddaja množstvo življenjskih znakov. Po eni strani se zgodi vsestranska institucionalna transformacija, po drugi pa se že dolgo sklane različne osebnosti in skupinske vezi ne pretrgajo kar tako. Gre za kompleksna družbena vprašanja, ki zahtevajo samostojno obravnavo.

⁵⁷ *Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije (1946)* – Wikizvor, [https://bs.wikisource.org/wiki/Ustav_Federativne_Narodne_Republike_Jugoslavije_\(1946\)](https://bs.wikisource.org/wiki/Ustav_Federativne_Narodne_Republike_Jugoslavije_(1946)).

⁵⁸ *Ustava Socialistične federativne republike Jugoslavije (1974)* – Wikivir, [https://sl.wikisource.org/wiki/Ustava_Socialisti%C4%8Dne_federativne_republike_Jugoslavije_\(1974\)](https://sl.wikisource.org/wiki/Ustava_Socialisti%C4%8Dne_federativne_republike_Jugoslavije_(1974)).

drugače, ne glede na še leta 1946 aktualno dikcijo Ustave FLRJ, ki je torej izrecno predvidevala legalno možnost odcepitve v državo demokratično vključenih ljudskih republik. Verbalno nasprotovanje razvezi zvezne države so po idejnih predložitvah močnega dela srbske intelektualne sfere agresivno nadgrajevali in izvajali v vladajočih političnih strukturah pravzaprav samo enega, a najštevilčnejšega naroda – srbskega.⁵⁹ Ideološki akterji jugoslovanskega unitarizma *alias* srbske velikodržavnosti so se preostalim političnim elitam v drugih republikah in ljudstvu nasploh vsiljevali kot nosilci interesov federativne Jugoslavije, nasprotnike, ki so zlahka spregledali to mimikrijo, pa razglašali za separatiste, razbijalce skupne države. Razred srbskih nacionalistov je imel mogočnega in zvestega interesnega zaveznika v JLA, kjer je večina pomembnih vodstvenih položajev na višjih in nižjih ravneh že tradicionalno pripadala srbski častniški strukturi, podobno kot kraljevi vojski v predvojni Jugoslaviji. Moč obeh glavnih kolektivnih akterjev državne centralizacije je izvirala še iz dejstva, da je bil Beograd že 70 let glavno mesto države z vsemi, tudi civilnimi vrhovnimi institucijami.

Potem ko so v osemdesetih letih državo zajele velike ekonomske težave, je ta nacionalistično-vojaško-centralistična naveza že v vse občutnejši in vidnejši politični krizi in splošnih družbenih napetostih od sredine osemdesetih let dalje nezadržno in uspešno generirala in dodatno spodbujala nacional(istič)ne odzive v političnih krogih Slovenije in Hrvaške, v kateri odcepitvene težnje od samega nastanka Jugoslavije tako in tako nikoli niso zamrle. V Sloveniji so se te težnje javno manifestirale predvsem na intelektualnih družbenih ravneh, razen še prej v katoliško-cerkvenih krogih, zlasti od osemdesetih let naprej. Ob koncu osemdesetih let se je nacionalno osamosvojitveno razpoloženje v Sloveniji naglo širilo in zajemalo vse socialne plasti ljudstva. K temu je nedvomno bistveno prispevala ključna zgodovinska okoliščina, da je imela Slovenija v razmerju do drugih federalnih enot z okrog 90 odstotki najbolj monolitno narodnostno sestavo prebivalstva.⁶⁰

V jugoslovanski kontekst tistega usodnega časa je vsekakor treba takoj vključiti politične odzive iz tujine, od nekoliko bliže pa tudi politična nesoglasja v slovenski družbi. Mednarodna skupnost se je odzvala z intenzivnim diplomatskim posredovanjem in vseskozi, posebej do vojne v Sloveniji, soglasno zatrjevala, da zaradi predvidljivih zelo nevarnih posledic za preostanek države s priznanjem Slovenije kot samostojne države ne bo nič, ter svetovala umik osamosvojitvene odločitve ob najavljenih raznih še mogočih bonitetah v tem primeru.

59 Velikosrbski nacionalizem je imel takrat med srbskimi intelektualci jasne in odločne, a politično nemočne nasprotnike, zlasti Milovana Đilasa in dr. Latinko Perović, znana visoka in zelo ugledna nekdanja politika. – Več v: Milovan Đilas, *Vlast i pobuna* (Beograd: Književne novine, 1991). Milovan Đilas, *Raspad i rat, Dnevnik 1989–1995* (Beograd: Vukotić Media: 2022), 598. Latinka Perović in Milovan Đilas sta bila ne le idejna nasprotnika najvplivnejšega nacionalističnega srbskega književnika in politika Dobrice Ćosića, temveč tudi vseskozi aktivna upornika proti velikosrbskemu nacionalizmu, ki ga je poosebljal Slobodan Milošević, od leta 1984 uradni vodja komunistov Beograda in od leta 1989 predsednik Socialistične republike Srbije.

60 Po popisu iz leta 1981 se je za slovensko narodno pripadnost opredelilo 90,5 odstotka vseh popisanih, ki so se narodnostno opredelili, ob popisu 31. 3. 1991 pa 87,8 odstotka. – Klopčič, Komac, Kržišnik-Bukić, ur., *Položaj in status*, 115.

Slovenska politika med plebiscitom in vojno v Sloveniji ni bila enotna. Ali so – pa tudi kaj in kako – slovenski politični akterji, posebej tisti na oblasti, razmišljali in razpravljali o političnih in drugih posledicah procesa slovenskega državnega osamosvajanja še za koga z območja skupne države? Vladajoči koaliciji Demos, aprila 1990 zmagovalki prvih demokratičnih volitev v Sloveniji, ki je tedaj prepoznala odločilni zgodovinski trenutek za izstop iz Jugoslavije ter zavzeto in brezkompromisno delovala v smeri državnega osamosvajanja Slovenije, je na poti glede načina izstopa nasprotovalo predsedstvo republike in močna skupščinska politična opozicija. Ta je v izbiri poti za realizacijo plebiscitarne odločitve, skupaj z gibanjem slovenskih mirovnikov, stavila na nujno pogajanja z Beogradom in drugimi republikami ter na v vsakem primeru miroljuben razplet jugoslovanske krize. Februarja 1991 so predstavili Deklaracijo za mir, ki je vnovič zagovarjala demilitarizacijo Slovenije. Listina je naletela na ostro negativno reakcijo in obsodbo aktualnih vladajočih.⁶¹ Zaradi nadaljnjega zaostrovanja splošne in predvsem politične krize v državi pa je mirovna opcija postajala vse manj realna. Po večkratnem neuspešnem sestajanju voditeljev takratnih republik in iskanju rešitev, tudi s podporo evropske diplomacije in diplomacije ZDA, ni prišlo do zadovoljivih političnih rezultatov. Pol leta po razglasitvi izidov plebiscita je 25. junija 1991 Slovenija (hkrati tudi Hrvaška) svečano razglasila samostojnost in neodvisnost slovenske države. Takoj je sledila vojaška intervencija JLA z nalogo zaščite zunanje meje SFRJ in onemogočenja vzpostavitve notranjih, med republikami.⁶² Ta agresija JLA na že razglašeno samostojno državo Slovenijo je označila začetek dolgoletnega krvavega razkrajanja dotakratne skupne države.

Po uradni evropski proklamaciji razpada SFRJ je leta 1992 nad preostankom Jugoslavije zavladala popolna varnostna negotovost. Z vojno v Sloveniji leta 1991 je bil jasno najavljen nasilni razpad, ki ga vsebinsko ustrezneje zaznamuje termin razkroj.⁶³ Po že mednarodnem priznanju Slovenije in Hrvaške kot samostojnih držav se je leta 1992 v Republiki BiH, iz drugačnih razlogov kot v Sloveniji, dolgotrajna vojna šele začela.⁶⁴ Odkrito politično notranje-zunanje nasprotovanje celovitosti te republike je preraslo v vojaško agresijo z namenom njenega uničenja oziroma razdelitve ozemlja BiH in posledično poleti leta 1995 v najokrutnejše pobijanje ljudi po drugi svetovni vojni v Evropi, z vrhuncem v genocidu v Vzhodni Bosni.⁶⁵ Po mednarodni interven-

61 Po avtoričinem spominu zelo vnet pristaja mirovniške opcije, hkrati tudi član tedanjega republiškega predsedstva dr. Dušan Plut, sicer vodja nove stranke Zelenih Slovenije, je stalno pojasnjeval, da je deklaracija poziv k nenasilnemu reševanju težav v Jugoslaviji in k mirnemu razpadu jugoslovanske države.

62 O vsem tem dogajanju in faktografiji, povezanih zlasti s Slovenijo, se tu navežujem na: Božo Repe, »Osamosvojitve«, *9deseta* (Ljubljana: Mladina časopisno podjetje, 2021), 2–39.

63 Res razpadla je, denimo, Čekoslovaška.

64 Maja 1992 so bile pred palačo OZN v New Yorku izobešene zastave Republike Slovenije, Republike Hrvaške, Republike Makedonije in Republike Bosne in Hercegovine. V slednji je bil ta akt dodaten politični motiv za vojaško agresijo sil bosansko-hercegovega srbskega etnosa na Republiko BiH. Šlo je za svojevrsten vojaški udar z namero izničenja referenduma o samostojnosti države, izvedenega 29. februarja in 1. marca 1992, ki so ga bosansko-hercegovski Srbi demonstrativno množično bojkotirali. Čeprav je v demokratičnem oziru izid glasovanja uspel, je bilo jasno, da se obeta konflikt, ki bo ob pričakovanem in načrtovanem aktivnem sodelovanju JLA zanetil nepredvidljivo hud požar.

65 Mednarodno sodišče v Haagu je to dogajanje obsodilo kot genocid v Srebrenici, Generalna skupščina Združenih narodov pa je posebno resolucijo v zvezi z genocidom v Srebrenici sprejela 23. maja 2024. – *Generalna skupščina*

ciji z zaustavitvijo vojne v BiH je sledila še vojna na Kosovu, kjer je iskra oboroženih etničnih nemirov v državi leta 1989 vzplamtela najprej.⁶⁶

(2) Naj se leta 2024 vrnem k tu izhodiščnemu vprašanju o etiki razhoda. Je bilo vse to vojno dogajanje brez alternative? Bistveno težje je bilo odgovarjati v letih 1990–1991. Tedaj tudi najbolj brezkompromisni voditelji slovenskega državnega osamosvajanja niso mogli predvideti razvoja tako strašljivega dogajanja, kot je sledilo v preostanku Jugoslavije. Če so o tem seveda sploh razmišljali, kajti osredotočeni so bili samo na uresničitev svojega zgodovinskega cilja.

Kljub očitkom o neprimernosti, ki bi jih bil deležen vsak poklicni zgodovinar, tukaj izpostavljam en zelo poseben, za zgodovinopisje nenavaden vir. O tem, da se bliža človeška katastrofa, je namreč dlje časa vztrajno svarila slovenska jasnovidka Milka Petrovec Koprivica. Bila je zanimiva in zelo posebna osebnost.⁶⁷ Svoj črnogorski izvor je ovekovečila s priimkom Koprivica, po imenu svoje družinske vasi. Še kot dekletce se je pridružila domačim črnogorskim partizanom, se po vojni poročila »s Slovencem, katolikom, in kot sama pravoslavka hčeri s ponosom nadela še muslimansko ime – Emina«. V Ljubljani je diplomirala, postala profesorica srbohrvaškega jezika in književnosti, kmalu zaradi bolezni to službo zapustila, potem pa se posvečala raziskavam človeškega duhovnega in duševnega življenja, postavljala diagnoze in mnoge tudi uspešno zdravila.⁶⁸ Največ se je ukvarjala z iskanjem pogrešanih oseb, o čemer priča vsaj 25 konkretnih primerov, ki jih opisuje v knjigi *Z zaupanjem v Neznano – spoznanja in razmišljanja; iskala sem pogrešane – na poti slišala Vseveda*.⁶⁹

Mojo pozornost je pritegnil predvsem njen tekst *Zaznava vojne v nekdanji Jugoslaviji*. 20. januarja 1988 ji je neki neslišni glas narekoval alegorične besede, ki si jih je hitro sprti zapisovala. Nastala je epska pesem z naslovom *Črički*. Pomen vsebine, ki jo v knjigi opredeli kot narek Nevidnega, se je ujema s človeško tragedijo, ki pa ji najprej ni znala določiti lokacije. V nekaj dneh se ji je razjasnilo, da melodija pesmi, ki naznanja umiranje, »in to brez bolezni in brez nuje«, kot zapiše, najavlja scenarij dogajanja na ozemlju »širše domovine« Jugoslavije. Za posebna doživetja gospe Petrovec se je razvedelo, februarja 1990 sta jo obiskala novinarja *Nedeljskega dnevnika* in nastal je članek *Notranje oči nemirnega duha*.⁷⁰ V intervjuju je vsaj delno

OZN je sprejela Resolucijo o mednarodnem dnevu spomina na genocid v Srebrenici | GOV.SI, <https://www.gov.si/novice/2024-05-23-generalna-skupscina-ozn-je-sprejela-resolucijo-o-mednarodnem-dnevu-spomina-na-genocid-v-srebrenici/>.

66 Vojna za samostojnost Republike Kosova je bila na koncu stoletja končana prav tako z zunanjo intervencijo. Politična situacija je v tem delu nekdanje skupne države tudi po samorazglasitvi samostojnosti Republike Kosova 17. 2. 2008, ki še nima priznanja vseh držav EU, še vedno nestabilna.

67 Umrla je pri 95. letih v Ljubljani, pokopana je bila na Žalah 6. 6. 2024. – Miklavž Komelj, »Beseda pa ima nepojmljivo silo. Šestega junija je bil na ljubljanskih Žalah pogreb Milke Petrovec. V tišini, brez ene same besede,« *Delo, Sobotna priloga*, 29. 6. 2024.

68 Znana lektorica slovenskega jezika Nada Šumi je ob natančnejšem opisu njenih aktivnosti zapisala, da je vodila jugoslovanska parapsihologinja, da jo poznajo številni ljudje, ki jim je pomagala v stiski, širša javnost pa iz člankov v dnevnem tisku, intervjujev in javnih predavanj. Da je za njeno delo značilna stoddostna zanesljivost, ki je po dostopni literaturi tudi v svetovnem merilu le redko izkazana, in da je njen razmislek o sodobni jugoslovanski družbenopolitični stvarnosti vreden posebej poglobljene pozornosti. – *Delo, Sobotna priloga*, 24. 2. 1990, 16.

69 Milka Petrovec Koprivica, *Z zaupanjem v Neznano* (Ljubljana: samozaložba, 1999).

70 *Nedeljski dnevnik*, »Notranje oči nemirnega duha: intervju novinarja Ladislava Lesarja z Milko Petrovec Koprivica,« 25. 2. 1990, 10.

citirana: »Še nikoli doslej pa nisem doživela tako močnih bolečin, kot jih doživljam zadnjih nekaj mesecev v zvezi s Kosovim. To je tudi razlog, da sem prekinila molk in da moram spet povedati tisto, kar se mi dogaja. V nekaterih trenutkih tudi kričim, kličem znanke in jim sporočam svoja doživetja. Vidim ogromno orožja, ki se kopiči, in vse večjo nevarnost, ki nam vsem grozi.« V zvezi s strahotami na obzorju se ji je spisala, spet po nareku notranjega glasu, še ena pesem, *Pismo Vuku Draškoviću*, ki pa je v nasprotju s *Črički* takoj in povsem razločno napovedovala vojno tragedijo. Ker je lastna doživljanja smatrala tudi za odgovorno nalogo, da posvari politiko, je napisala besedilo *Jugoslovanskim politikom v razmislek*, ki ga je objavilo *Delo*.⁷¹ Kasneje je ta članek sama komentirala kot takratno nujno opozorilo, »da je državljanska vojna bližja, kot si mislimo, če se ne streznimo«.⁷²

Pasus o osebnostnem profilu Milke Petrovec sklepam zunaj obzorja nekdane Jugoslavije. Najprej zato, ker to neko vzvišeno duhovno vzporednico humanistične miselnosti v širšem evropskem kontekstu navaja ona sama, potem pa s kančkom ironije še zato, ker nam je Slovincem kot majhnemu narodu pač usojeno, da raje slišimo in častimo modre misli iz tujega kot iz lastnega okolja. V nekakšni obrambi svojih življenjskih vrednostnih stališč v takratni slovenski družbi je Milka Petrovec bralcem svoje knjige leta 1999 odkrivala tudi pretanjeno človeško senzibilnost znamenitega prosvetljenega francoskega političnega filozofa barona Montesquieuja. Misel, da smo spregledali »naš moralni dolg drug drugemu«, podkrepi z njegovo: »Če bi vedel, da je nekaj koristno moji domovini, da pa to škoduje Evropi, ali pa da je to koristno Evropi, škoduje pa človeškemu rodu, bi gledal na to kot na zločin. Jaz sem nujno človek, Francoz sem slučajno.«⁷³

K sklepanju

Slovenci s(m)o bili skozi zgodovino številčno majhen narod, vedno manjši od sosednjih. Zato so bili vselej primorani boriti se za svoj obstoj in prek razmeroma močno razvite kulturne dejavnosti in lastnega jezika je slovenskemu narodu v stoletjih to uspevalo, tudi vojaško, če je bilo treba (1941–1945, 1991). S sociološkim besednjakom je šlo za nikogar drugega ogrožajoč, pozitiven nacionalizem. Toda tudi mali narodi niso imuni za slabšalno, mračno stran nacionalizma, ki je spremljala in zgodovinsko obeležila največji narod ali dva največja naroda razpadle države (pa še koga). Slovenskemu nacionalizmu je na začetku devetdesetih uspelo izboriti si samostojno državo slovenskega naroda, nacionalističnega odklona z odkritim etničnim nasiljem pa mu tedaj ni bilo mogoče pripisati. Hkrati se ni mogoče izogniti oceni, da je z izključujočo narodnostno naravnanoostjo nesolidarno zapustil skupno ladjo, ki je v razburkanem morju nevarno tonila.

71 *Delo*, Sobotna priloga, 24. 2. 1990, 16.

72 Petrovec Koprivica, *Z zaupanjem v Neznano*, 98–100.

73 *Ibid.*, 98.

Takoj po mednarodnem priznanju slovenske države je, v sicer bolj sofisticirani preobleki, tudi v slovenskem narodu javno vzniknil, tedaj seveda s položaja odločilne politične moči, zli nacionalizem.⁷⁴ Slovenija je bila namreč leta 1990 že tudi večnarodnostna dežela.⁷⁵ Tvorili so jo, poleg Slovencev in obeh ustavnih manjšin, etnosi, ki so bili po izvoru iz skupne države,⁷⁶ Romi in maloštevilna razpršena skupnost, uradno označena kot nemško govoreča. Tvorili so jo, poleg Slovencev in obeh ustavnih manjšin, etnosi, ki so bili po izvoru iz skupne države, Romi in maloštevilna teritorialno razpršena nemška skupnost, uradno označena kot skupina nemško govorečih.⁷⁷ Pripadnikov omenjenih *ex-yu etnosov* pa je bilo za takratno oblast – preveč.

Slovenci, ki so še naprej prebivali na območju nekdanje države, prav tako v BiH, so bili tam že integrirani. V Hrvaški, BiH in Srbiji jim je pripadel narodnomanjšinski status. Bosansko-hercegovski etnosi (in drugi s prostora bivše države) v Sloveniji, kljub svojim tu razmeroma znatno številnejšim pripadnikom, niso bili deležni enake uradne obravnave. Zlom Jugoslavije je Sloveniji s hitro vključitvijo v Evropsko skupnost (2004) omogočil dobra družbena izhodišča za nadaljnji razvoj. Isti zgodovinski dogodek je večetnični Bosni in Hercegovini, zaradi njene znane geopolitične umestitve, pričakovano prinesel zlo usodo. Mirovništvo je bilo v letih slovenskega osamosvajanja iluzija, zato humanistka Milka Petrovec leta 1999 zapiše, da tedaj »niti jaz ali kdorkoli drug ne bi mogel zaustaviti drvečega plazu vojne te naše skupne nesreče, ki še ni končana«. ⁷⁸

Viri in literatura

Literatura

- Adamič Papež, Vera. *Od prednikov do potomcev: Slovenci v Slatini in Banjaluki*. Banjaluka: Društvo Triglav, 2009.
- Andrejka, Jernej. *Slovenski fantje v Bosni in Hercegovini 1878*. Celovec: Družba sv. Mohorja, 1904.
- Babič, Branko. *Ljudje in boji na Kozari*. Trst: Založništvo tržaškega tiska; Ljubljana: Partizanska knjiga, 1979.
- Čepič, Zdenko. »Misli in dejstva: izhodišča.« V: Zdenko Čepič, ur. *Slovenija v Jugoslaviji*, 5–19. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015.
- Dolenc, Danilo. »Priseljevanje v Slovenijo z območja nekdanje Jugoslavije po drugi svetovni vojni.« V: Miran Komac in Mojca Medvešek, ur. *Percepcije slovenske integracijske politike: zaključno poročilo*, 37–87. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2005.

⁷⁴ Šlo je za nacionalistično dejanje t. i. »izbrisa«, s kasneje določenim uradnim številom 25.671 oseb, iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije, za kar je državno oblast kot storilko nezakonitega dejanja obsodilo Ustavno sodišče RS 8. 2. 1999 in nato še Evropsko sodišče za človekove pravice 26. 6. 2012. »Izbris« in posledično sodiganje je vseskozi strokovno spremljal (in še vedno spremlja) Mirovni inštitut. Družbena zadeva z »izbrisom« se vleče od 26. 2. 1992 in še leta 2024 ni uradno dokončno razrešena.

⁷⁵ Prim. npr. monografijo z že indikativnim naslovom *Večkulturna Slovenija*. – Janja Žitnik, *Večkulturna Slovenija: položaj migrantske književnosti in kulture v slovenskem prostoru* (Ljubljana: ZRC SAZU, 2008).

⁷⁶ O psihološki tematiki občutkov in čustev prve in druge generacije pripadnikov teh skupnosti v Sloveniji je priporočljiv nagradjeni literarni prvenec Tine Perić, *Črtice* (Novo mesto: Goga, 2024).

⁷⁷ Tedaj je bilo popisanih seveda še znatno število posameznikov različnega etničnega izvora in aglomeracijskih etničnih skupin, ki pa nobena ni imela značilnosti neke (samo)organizirane skupnosti, kar je nujen pogoj za narodnomanjšinski status.

⁷⁸ Petrovec Koprivica, *Z zaupanjem v Neznano*, 97.

- Đilas, Milovan. *Raspad i rat, Dnevnik 1989–1995*. Beograd: Vukotić Media, 2022.
- Đilas, Milovan. *Vlast i pobuna*. Beograd: Književne novine, 1991.
- *Generalna skupščina OZN je sprejela Resolucijo o mednarodnem dnevu spomina na genocid v Srebrenici* | GOV.SI. <https://www.gov.si/novice/2024-05-23-generalna-skupscina-ozn-je-sprejela-resolucijo-o-mednarodnem-dnevu-spomina-na-genocid-v-srebrenici/>.
- Gosar, Anton. »Narodnosti Slovenije - spreminjanje etnične podobe v srednji Evropi.« *Geographica Slovenica*, 24 (1992): 33–50.
- Josipovič, Damir. »Pseudoprostovoljne migracije. primer sistema notranjih migracij v nekdanji Jugoslaviji.« *Ars et humanitas* 7, št. 2 (2013): 71–85. URN:NBN:SI:DOC-XAO73LYX.
- Josipovič, Damir. »Slovensko-madžarska razmejitev: od upravno-cerkvenih meja do državne meje in »izolata kalvinov.« V: Danijel Grafenauer in Katalin Munda Hirnők, ur. *Raznolikost v raziskovanju etničnosti*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2016.
- Klopčič, Vera, Miran Komac in Vera Kržišnik-Bukić, ur. *Položaj in status pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije v Republiki Sloveniji*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2003.
- Kobler, Stanislav, ur. *Četrta stran trikotnika, Znameniti Slovenci in slovenska društva v Bosni in Hercegovini 1878–2000*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.
- Komac, Miran, Romana Bešter, Felicita Medved, Mojca Medvešek, Janez Pirc, Petra Roter in Natalija Vrečer. *Srbi v Beli krajini*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2014.
- Komac, Miran, ur. *Priseljenci: Študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2007.
- *Priseljenci [Elektronski vir]: študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2014.
- Komac, Miran, Mojca Medvešek in Petra Roter. *Pa mi vi povejte, kaj sem!!!!: študija o etnični raznolikosti v Mestni občini Ljubljana*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2007.
- Komelj, Miklavž. »Beseda pa ima nepojmljivo silo. Šestega junija je bil na ljubljanskih Žalah pogreb Milke Petrovec. V tišini, brez ene same besede.« *Delo, Sobotna priloga*, 29. 6. 2024.
- Kos, Dušan. *Bela krajina v poznem srednjem veku: separat*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1987.
- Kržišnik-Bukić, Vera, »O Slovencih na območju Jugoslavije izven Slovenije po popisih prebivalstva 1921–1991.« *Razprave in gradivo*, št. 26–27 (1992): 172–99.
- Kržišnik-Bukić, Vera. *Bosanska identiteta med preteklostjo in prihodnostjo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 1996. [bosanski prevod: Josip Osti, *Bosanski identitet između prošlosti i budućnosti*. Sarajevo: Bosanska knjiga, 1997; Sarajevo: Fakultet političkih nauka. Predgovor Senadin Lavić.]
- Kržišnik-Bukić, Vera. »Historijske i historiografske kontroverze i dileme nacionalnog nominiranja u Bosni i Hercegovini.« *Prilozi*, št. 32 (2003): 297–313.
- Kržišnik-Bukić, Vera, ur. *Kdo so narodne manjšine v Sloveniji: zbornik skupine avtorjev*. Ljubljana: Zveza zvez kulturnih društev narodov in narodnosti nekdanje SFRJ v Sloveniji, 2014.
- Kržišnik-Bukić, Vera. »Slovenci v Hrvaški, Bosni in Hercegovini, Srbiji in Črni gori ter Makedoniji med preteklostjo in prihodnostjo.« *Traditiones*, št. 2 (2003): 117–35.
- Kržišnik-Bukić, Vera. »Dve domovini Jakoba Žnidašiča.« *Dve domovini*, št. 11–12 (2000): 301–13.
- Kržišnik-Bukić, Vera. »Migracije iz drugih jugoslovanskih republik v Slovenijo po 2. svetovni vojni.« V: Peter Štih in Bojan Balkovec, ur. *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*, 502–25. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2010.
- Kržišnik-Bukić, Vera. *Odzivi drugih manjšinskih skupnosti na ukrepe Ministrstva za kulturo: raziskovalna naloga za Ministrstvo za kulturo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2003.
- Kržišnik-Bukić, Vera. *O migracijskih družbenih tokovih v bivši jugoslovanski federaciji kot izzivih slovenskim etničnim in nacionalnim znanostim ob in po osamosvojitvi Republike Slovenije: zbornik izveščkov*. Ljubljana: ZRC SAZU; Banjaluka: Univerza v Banjaluki, 2023.
- Kržišnik-Bukić, Vera. *Slovenci v Bosni in Hercegovini skozi pričevanja, spomine in literarne podobe 1831–2007*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2007.
- Kržišnik-Bukić, Vera. »Ustavnostatusni položaj kot družbeno sistemski ločevalni kriterij v vrednotenju (manjšinskih) narodnih skupnosti v Republiki Sloveniji.« V: Matija Žgur, Neža Kogovšek

- Šalomon in Boštjan Koritnik, ur. *Izzivi ustavnega prava v 21. stoletju: liber amicorum Ciril Ribičič*, 169–88. Maribor: Inštitut za lokalno samoupravo in javna naročila, 2017.
- Lukšič Hacin, Marina, Mirjam Milharčič Hladnik, Aleksej Kalc in Janja, Žitnik Serafin. *Socialna, gospodarska in kulturna zgodovina slovenskega izseljenstva 1870–1945*. Ljubljana: Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije, ZRC SAZU, 2018.
 - Mežnarič, Silva. *Bosanci, a kuda idu Slovenci nedeljom*. Ljubljana: Krt; Beograd: »Filip Višnjić«, 1986.
 - Perić, Tina. *Črtice*. Novo mesto: Goga, 2024.
 - Piškurić, Jelka. »Priseljevanje v Slovenijo s področja nekdanjih jugoslovanskih republik v času socializma in njegov odmev v javnost.« *Zgodovinski časopis*, št. 3-4 (2022): 464–91. https://www.sistory.si/media/legacy/publikacije/51001-52000/51425/zgodovinski_ccasopis_3-4_2022.pdf#page=185.
 - Polak Petrič, Ana in Grega Pajnkihar. »Arbitražna (Badinterjeva) komisija.« V: *e-Enciklopedija slovenske osamosvojitve, samostojnosti in državnosti*. Nova univerza, 2024 | ISSN 2738-3474.
 - *Poročilo slovensko - italijanske zgodovinsko - kulturne komisije*. Koper, 25. julij 2000, 7. <https://www.gov.si/assets/drzave/italija/Porocilo-SI-ITA-zgodovinsko-kulturne-komisije.pdf>.
 - Repe, Božo. »Osamosvojitve.« *9deseta*. Ljubljana: Mladina časopisno podjetje, 2021, 2–39.
 - Repe, Božo. »Obljube in dejstva o samostojni slovenski državi.« V: Zdenko Čepič (ur). *Slovenija v Jugoslaviji*, 359–78. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015.
 - Rošer, Irena. »Kraj bivanja in socialna struktura Slovencev v Bosni in Hercegovini po podatkih ljudskega štetja iz let 1921 in 1948.« *Razprave in gradiva*, št. 44 (2004): 203–13.
 - *Srbi u Sloveniji*. Sremski Karlovci: Institut srpskog naroda, 1997.
 - Šumi, Nada. »Milka Petrovec Koprivica.« *Delo, Sobotna priloga*, 24. 2. 1990, 16.
 - Šumi, Irena. »>Mislili smo, da je kaj takšnega možno samo na Marsu>: Kratka etnografija slovenstva skozi identifikacije evakuirancev Vlade Republike Slovenije in medvojne BiH.« *Anthropos*, št. 1/3 (2001): 239–62.
 - Vižintin, Marijanca Ajša. »Prepoznavanje kulturne mešanosti in sestavljene identitete znotraj državnih meja.« *Annales* 25, št. 1 (2015): 211–22.
 - Zajc, Marko. »Dobri, pogumni, zli, Podoba žumberških uskokov na Kranjskem v drugi polovici 19. stoletja.« *Razprave in gradiva*, št. 42 (2003): 222–37.
 - Zwitter, Fran. *Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni*. Ljubljana: Znanstveno društvo, 1936.
 - Zwitter, Fran. *Nacionalni problemi v Habsburški monarhiji*. Ljubljana: Slovenska matica, 1962.
 - Žitnik, Janja. *Večkulturna Slovenija: položaj migrantske književnosti in kulture v slovenskem prostoru*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2008.

Viri

- Hadžibegović, Ilijaz. *Socialna struktura Slovenaca u Bosni i Hercegovini 1850-1992: rokopisno gradivo*, 1999 (v a. a.).
- *Hrvatska republikanska stranka: HRS*. Pridobljeno 3. 12. 2024. <https://hrsbih.org/kako-se-15-000-hrvata-kaknja-samo-protjeralo/>. [gl. tudi KAKO SE 15 000 HRVATA KAKNJA SAMO PROTJERALO. Pridobljeno 14. 1. 2025. https://www.facebook.com/photo.php?fbid=342985974685413&id=100069220389617&set=a.187352613582084&locale=te_IN].
- *Izbrisani - Informacije in dokumenti | Pomoč izbrisanim prebivalcem pri urejanju njihovega statusa in osveščanju javnosti o izbrisu in stanju poprave krivic*. <https://www.mirovni-institut.si/izbrisani/index.html>.
- *Nedeljski dnevnik*, 25. 2. 1990, 10. »Notranje oči nemirnega duha«: intervju novinarja Ladislava Lesarja z Milko Petrovec-Koprivica.
- Petrovec, Milka. »Jugoslovanskim politikom v razmislek.« *Delo, Sobotna priloga*, 24. 2. 1990, 16.
- Petrovec, Milka. »Zaznava vojne v nekdanji Jugoslaviji.« V: *Z zaupanjem v Neznano – spoznanja in razmišljanja; iskala sem pogrešane – na poti slišala Vseveda*. Ljubljana: samozaložba, 1999.

- Popović, Vaso. *Slovenci u Slatini: rokopisno gradivo*, 1998 [hrani avtorica].
- Pričevanje avtorici 2. aprila 2022 dr. Emine Kečo Isaković.
- *Prvi Bošnjački sabor* – Wikipedija.
Pridobljeno 4. 12. 2024. https://hr.wikipedia.org/wiki/Prvi_Bo%C5%A1nja%C4%8Dki_sabor.
- Safvet beg Bašagić "Pjesma Bošnjaku." *Bošnjak*, 2. 7. 1891.
- *TV dnevnik*, RTV Ljubljana, 23. 12. 1991. »Izjava dr. Jožeta Pučnika.«
- *TV SLO3. Prenos seje Odbora za kulturo DZ RS*, 14. 3. 2024. »Razprava na Odboru za kulturo Državnega zbora RS poslanke Alenke Jeraj.«
- *Ustav Federacije Bosne i Hercegovine*, 30. 3. 1994.
Pridobljeno 13. 1. 2024. https://parlamentfbih.gov.ba/dom_naroda/bos/parlament/o_parlamentu/ustavfbih.html.
- *Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije (1946)* – Wikizvor.
Pridobljeno 5. 10. 2024. [https://bs.wikisource.org/wiki/Ustav_Federativne_Narodne_Republike_Jugoslavije_\(1946\)](https://bs.wikisource.org/wiki/Ustav_Federativne_Narodne_Republike_Jugoslavije_(1946)).
- *Ustava Socialistične federativne republike Jugoslavije (1974)* – Wikivir.
Pridobljeno 5. 10. 2024. [https://sl.wikisource.org/wiki/Ustava_Socialisti%C4%8Dne_federativne_republike_Jugoslavije_\(1974\)](https://sl.wikisource.org/wiki/Ustava_Socialisti%C4%8Dne_federativne_republike_Jugoslavije_(1974)).
- *Zora Cankarjeva*. Sarajevo: Slovensko kulturno društvo »Cankar«, 1993 –.

Vera Kržišnik-Bukić

SLOVENIANS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA, BOSNIAN-HERZEGOVINIAN ETHNICITIES IN SLOVENIA, AND THE DISINTEGRATION OF YUGOSLAVIA

SUMMARY

The paper explores the reasons, numbers, as well as cultural and other activities of Slovenians who immigrated to Bosnia and Herzegovina and the migrations from Bosnia and Herzegovina to the Slovenian territory/Slovenia in the former common state frameworks of the Habsburg Monarchy, the Kingdom of Yugoslavia, World War II, and finally the federal Yugoslavia. It details the collapse of the state between 1990 and 1992. The aggressive nationalism of the largest Yugoslav nation no longer enabled the sustainability of the multinational state. The author of the contribution attributes the direct political beginning of Yugoslavia's disintegration to the highly successful plebiscite for the independent Republic of Slovenia and the contemporaneous Slovenian leadership's declaration that Yugoslavia had passed away. She lists the political developments that followed: the Yugoslav Army's attack against Slovenia, which defended itself; the rapid international recognition of the Republic of Slovenia (and the Republic of Croatia); and, subsequently, the bloody disintegration of the former common state over several years. In conclusion, the author questions the moral aspects of the violent breakup – the largest in Europe after World War II (until the end of twentieth century).